

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Mehmet Emin Resulzade'nin "Yeni Kafkasya" Yazılarına Dair

Mehmet Emin Resulzade'nin "Yeni Qafqaz" Yazılarına Dair

About the "New Caucasus" Writings of Mehmet Emin Rasulzade

doi: 10.58646/bengi.1464595

Geliş/Received: 03 Nisan 2024

Kabul/Accepted: 20 Mayıs 2024

Güler GAFGAZLI *

Özet

Doğunun ilk demokratik cumhuriyetinin kurucusu olan Mehmet Emin Resulzade, çeşitli sebepler, baskı ve tehditler nedeniyle doğduğu toprakları terk etmek ve sürgünde yaşamak zorunda kaldı. Göçmen hayatı onu başta İstanbul olmak üzere dostu ve komşusu Türkiye'ye getirdi. İstanbul'a yerleşir yerleşmez fikir ve kanaatlerini yaymanın, milli mücadelesini yürütmenin bir yolunu ve yolunu bulmaya çalıştı. Böylece yarattığı yeni yol, "Yeni Kafkasya" gazetesinin, aynı zamanda mecmuasenin İstanbul'da yayınlanması oldu. M.A. Resulzade bu koleksiyonda yayımlanan makalelerinde birçok konuyu incelemiş, birçok konuyu kapsayan görüşler belirtmiş ve en önemlisi kalemiyle özgürlük mücadelesini sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Resulzade, Yeni Kafkasya, Milli Mücadilesi, Fikirleri.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Doç.Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, e-posta: ggafgazli@yahoo.com. Orcid: 0000-0002-8244-8348.

Atf/Citation: Gafgazlı, G. (2024). Mehmet Emin Resulzade'nin "Yeni Kafkasya" Yazılarına Dair. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (2), 309-317.

Xülasə

Şərqdə ilk demokratik respublikanın qurucusu Məmməd Əmin Rəsulzadə müəyyən səbəblərdən, bəzi təzyiq və təhdidlər səbəbi ilə doğma vətənini tərk edərək mühacirətdə yaşamağa məcbur olmuşdur. Mühacir həyatı onu dost və qonşu olan Türkiyəyə, ilk öncə İstanbul şəhərinə gətirib çıxarmışdır. O, İstanbula yerləşir-yerləşməz milli mübarizəsini aparmaq, öz ideya və fikirlərini yaymaqdan ötrü bir yol, vasitə tapmağa çalışmışdır. Belə ki, yaratdığı yeni yol İstanbulda “Yeni Qafqaz” alı qəzetin, eyni zamanda məcmuənin nəşr etməsi olmuşdur. Həmin məcmuədə çap etdirdiyi yazılarında M.Ə.Rəsulzadə bir çox məsələlərə toxunmuş, bir neçə mövzunu əhatə edəcək fikirlər söyləmiş və ən əsası azadlıq uğrunda mübarizəsini qələmi ilə davam etdirmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Rəsulzadə, Yeni Qafqaz, Milli Mübarizəsi, Fikirləri.

Abstract

Mammad Amin Rasulzadeh, the founder of the first democratic republic in the East, was forced to leave his native land and live in exile due to certain reasons, pressure and threats. The immigrant life brought him to his friend and neighbor Turkey, first of all to the city of Istanbul. He tried to find a way and a means to spread his ideas and opinions, to carry out his national struggle without moving to Istanbul. Thus, the new way he created was the publication of the "New Caucasus" newspaper in Istanbul, as well as the collection. In his articles published in that newspaper, M.A. Rasulzadeh touched on many issues, expressed opinions covering several topics and, most importantly, continued his struggle for freedom with his pen.

Keywords: Azerbaijan, Rasulzadeh, New Caucasus, National Struggle, Ideas.

Giriş

Böyük Şərqdə ilk demokratik respublikanın - Azərbaycan Respublikasının dahi qurucusu Məmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955) Leninqraddan (indiki Sankt-Peterburq) Musa Yarulloviç Bigiyevin (1874-1949) köməkliyi ilə gecə saatlarında qaçaraq Fin körfəzinə yan almış, burada on beş gün müddətinə karantində qaldıqdan sonra Helsinkiyə yola düşmüşdür (Şimşir, 2012:58). Helsinkidə bir ay ərzində Tatar koloniyasında qonaq olmuş və 16 sentyabr 1922-ci ildə o, dəniz yolu ilə Berlinə getmişdir (Yaqublu, 1991:25-26). Buradan da İstanbula yetişə bilmək üçün Parisə səfər etmiş, nəhayət Türkiyəyə gəlib çatmış və həmin zamandan etibarən doğma Azərbaycanından ötrü mübarizəyə sarılmışdır (Taymaz, 1955:14).

Uzun və əziyyətli yollar qət edərək Türkiyəyə gəlib çatan M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycanlı mühacirlərin türklər arasındakı münasibət və vəziyyətini görüb bundan çox məyus olmuşdur: “İstanbulda vardığım günlərdə oradakı Azərbaycan kolonisinə aid mənzərə heç də ümid etmədiyim bir faciəni ərz edirdi” (Rəsulzadə, 1934:58).

Qarşılaşdığı mənzərədən məmnun olmayan dahi şəxsiyyət Azərbaycanın və azərbaycanlıların istiqlaliyyəti uğrunda mübarizəyə qalxmışdır. O, öncə 1922-ci ildə məşhur “Azərbaycan Cumhuriyyəti keyfiyyət-i təşəkkülü və şimdiki vəziyyəti” (Caferoğlu, 1940:17-18; Ebülhəsənli, 1940:21) adlı əsərini, bir müddət sonra isə “Əsrimizin Siyavuşu” adlı əsərini çap etdirmişdir (Ebülhəsənli, 1940:21; Yaqublu, 2013:171). Böyük şəxsiyyətin hər iki əsəri işıq üzü gördükdən sonra hər kəsi maarifləndirəcək, həqiqətləri onlara çatdırıb biləcək, insanları qəflət yuxusundan ayılmağa biləcək və eyni zamanda öz vətəni üçün mübarizə apara biləcək yeni bir yol tapmışdır.

1. “Yeni Qafqaz” Məcmuəsi

1923-cü il 26 sentyabr tarixində M.Ə.Rəsulzadənin fikirlərini hər kəsə çatdırıb biləcək “Yeni Kafkasya” (Yeni Qafqaz) məcmuəsinin ilk nömrəsi ilə oxuculara təqdim edilmişdir. “Yeni Qafqaz” məcmuəsi 1923-1927-ci illəri əhatə etməklə, daha dəqiqləşdirsək sonuncusu sayı 1927-ci il 1 oktyabr olmaqla beş il müddətinə 95 nömrədə nəşr olunmuşdur (Muradov, 2019:1527).

Azərbaycanın respublikasının banisi İstanbula yerləşdikdən sonra öz milli mübarizəsini bilavasitə “Yeni Qafqaz” məcmuəsi ilə gündəmdə saxlamağa çalışmış, Azərbaycan uğrunda işğalçılara öz sözünü söyləməyə səy etmişdir. Belə ki, o, “Yeni Qafqaz” məcmuəsi haqqında fikirlərini bu şəkildə ifadə etmişdir: “əsir Türk illərinin böyük ələmlərinə tərçüman olan; Azərbaycan istiqlalı uğrunda şanlı cihadın böyük məqsədlərini tərviç və müdafiə edən;

Qafqazlıların rus istilasına, qızıl vəhşətə qarşı müttəhid bir cəbhə təşkil etmələrini istəyən; başda qəhrəman Türkiyə olduğu halda, şərq millətlərindəki böyük inqilab hərəkatlarını alqışlayan; İslam və Türk dünyasındakı qızıl Rusiya istila və zülmünə qarşı bayraq açmış ilk və yeganə qəzetdir" (Dördüncü yıl, 1926:1).

M.Ə.Rəsulzadə "Yeni Qafqaz" məcmuəsinin nəşrində bir neçə istiqaməti əsas məqsəd kimi önəmsəmişdir. Bunlardan birincisi, milliyyətçilik, radikallıq, demokratiya; ikincisi, türkcülük, yəni, türklərin mədəniyyətini, mədəni əlaqələrini, mənəvi vəhdətini və istiqlalini önə çəkmək; üçüncüsü, türk davasının, habelə Azərbaycan cəbhəsini müdafiə edən azərbaycanlıların azadlıq fikirlərini yaymaq; dördüncüsü, Qafqazda yaşayan millətlərin Rusiya əsarətindən qurtulması və gələcəkdə Rusiya işğalına qarşı çıxma bilmək üçün Qafqazın qarşılıqlı anlaşma, tərəf müqabili şəklində birləşməsi; beşincisi, təkə Azərbaycançılıq, türkcülük və qafqazçılıq milli azadlıq mübarizəsi ilə məhdudlaşmamaq, eyni zamanda Şərqi öz azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxmasını təmin edəcək formada səsəlmək; altıncısı, xüsusilə də Rusiya imperializminə qarşı durmadan mübarizə aparmaq olmuşdur. O, Rus çarizmi kimi bolşevizmi də bütün Türk dünyası və Qafqaz üçün bir təhlükə və bir düşmən hesab etmişdir (Üçüncü yıl başında, 1924:1).

"Yeni Qafqaz" məcmuəsi özündən sonra çap edilən bütün milli nəşrlərin ilki olmuş, istər dost, istərsə də düşmən tərəfindən böyük maraqla qarşılınmışdır ("Yeni Kafkasya", 1952:12). Sözsüz ki, "Yeni Qafqaz" məcmuəsinin yayınlanmasından ən çox narahat olan işğalçı Rusiya dövləti idi. Belə ki, "Yeni Qafqaz" qəzetlərinin yayılması Rusiyanın "xoşuna gəlməməyə" başlayır və zaman-zaman həmin məcmuənin bağlanması dair müraciətlər etmişdir. Həmin müraciətdən biri 24 yanvar tarixli "Kommunist" qəzetində "Yeni Qafqaz" qəzetinin bağlanması və M.Ə.Rəsulzadənin İstanbuldan sürgün edilməsi belə tələb olunmuşdur. Bununla yanaşı onlar "Yeni Qafqaz"ı təkə Rusiyanın, bolşeviklərin düşməni deyil, həm də türk inqilabçılarının düşmənləri kimi görmüşlər ("Darbeli mesele", 1927:2). Bu və digər düşmən münasibətlərə daha artıq tab gətirməyən "Yeni Qafqaz" məcmuəsi öz nəşrini məcburən 1927-ci il oktyabr ayının 1-də dayandırmalı olmuşdur. Buna baxmayaraq M.Ə.Rəsulzadə öz azadlıq fikirlərindən, mübarizəsindən bir an da olsa belə əl çəkməmiş və Azərbaycan, o cümlədən Qafqaz üçün milli döyüşünü digər nəşr və əsərləri ilə davam etdirmişdir.

"Yeni Qafqaz" məcmuəsinin əsas ideya istiqamətlərini nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, burada çap olunan M.Ə.Rəsulzadənin bütün fikri və ideyaları olduqca böyük bir önəm daşımış və bu gün də bəzi fikirləri öz aktuallığını saxlamaqdadır. Bunlardan biri, "Yeni

Qafqaz" məcmuəsində ara sıra ölməz şəxsiyyətin toxunduğu və sözsüz bəzi müsəlmanlar arasında mövcud olan sünni və şiə məsələsi olmuşdur (Azəri [Mehmet Emin Resulzadə], 1340:124). O, İslam aləmində bir çox qarşıdurmaya gətirib çıxaran, bəzən qan düşmənçiliyinə belə səbəb ola bilən sünni və şiə məsələsini rədd etməyə, müsəlmanları vahid şəkildə birləşməyə çağırmışdır. Azərbaycan respublikasının ilk qurucusu insanları xurafatdan çəkinməyə, düzgün istiqamət seçməyə, doğru yola yönəlməyə və sünni və şiə ixtilafını bir kənara atıb ictimai fikirlər altında birləşməyə sövq etmişdir.

M.Ə.Rəsulzadəyə görə, bütün insanları, toplumları və qrupları bir ideya altında birləşdirə biləcək yollardan birinin mətbuatın olmasıdır. Bu barədə o, öz fikirlərini belə izhar etmişdir: “Danışdığı dildə ilk qəzetə malik olan cəmiyyət, bir milliyyət ikən millət olmağa başlamış deməkdir. Həyatında mətbuata malik olan bir xalq isə təəssüs etmiş bir millətdir” (“Azəri mətbuatının şanlı hatırası”, 1926: 206).

Böyük şəxsiyyət “Yeni Qafqaz” məcmuəsində bəzən də öz fikirlərini açıq-aşkarana şəkildə deyil, sətiraltı fikirlərlə çatdırmağa çalışmışdır. Buna nümunə olaraq, “...Qafqazın hüriyyətini təmin edən şey rus soldatının geyimindəki yenilik olmaz...” (Resulzadə Mehmet Emin, 2017: 42); “...Çarizm zamanındakı əski Qafqaz idarəsi indiki Qafqaz idarəsi arasında, Qafqaz millətlərinin həqiqi hüriyyət və hakimiyyətləri nöqtəyi-nəzərindən qətiyyənlər bir fərq qalmamışdır...” (Resulzadə Mehmet Emin, 2017: 44); “...Dəfələrlə dedik, yenə deyirik: Çar Rusiyasının “mən” və “təhdidat” sistemi ilə yapamadığı Bolşevik Rusiyası “müsadə” və “tevsii” üsulu ilə icra edəcəkdir...” (Resulzadə Mehmet Emin, 2017: 50). Nümunədən görüldüyü kimi M.Ə.Rəsulzadə Çar Rusiyasına qarşı, Çar Rusiyası haqqındakı fikirlərini bəzən açıq, bəzən də dolayısı yolla ifadə etmişdir. Məhz, onun bu kimi bəyanlarına Çar Rusiyası da sakit qala bilməmiş, öz etirazını bildirmiş, bəzən də həmin fikirlərə qarşı daha sərt münasibət göstərmişdir.

Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı ilə heç cür razılaşmayan M.Ə.Rəsulzadə işğalçıların və istismarçıların iç üzünü öz yazılarında açmağa və oxucu kütləsinə çatdırmağa çalışmışdır. Dahi şəxsiyyətin fikrinə görə, Rusiyaya təkəcə Qafqaza sahib olmaq deyil, bununla yanaşı həmin regionun ən böyük dövləti, qara sərvətə - neftə yiyələnəkdir. Bu barədə o, “Yeni Qafqaz” məcmuəsində “...Tarixi qədimin təqdis elədiyi atəşə mümasil əsri-hazırın ilə elədiyi şey petroldur...” (Resulzadə Mehmet Emin, 2017: 42) beyə fikrini açıq şəkildə bəyan etmişdir. Ürəyi hər daim öz vətəni və milləti üçün çırpınan dövlət qurucusu Azərbaycana qarşı heç cür biganə qalmamış, öz narahatçılıqlarını “Yeni Qafqaz” qəzetinin səhifələrində bəyan etmişdir: “...Bir xalqın milliyyətini tədqiq edərkən danışdığı lisanın əhəmiyyəti varsa, bu etibarla Azərilər

Türkdür..." (Resulzade Mehmet Emin, 2017: 54); "Dədə Qorqudun dili bu gün İrəvan ilə Təbrizdə danışılan dildən pək fərqli deyildir..." (Resulzade Mehmet Emin, 2017: 55); "Bolşeviklərə görə milliyyət keçici bir dövrdür. Millətpərvərlik tervic edilməz, ona yalnız təhəmmül olunur..." (Resulzade Mehmet Emin, 2017: 58). Burada sadalanan deyimlərdən aydın olur ki, M.Ə.Rəsulzadə öz dili, milləti, dövləti üçün nə qədər çırpınmış, İrəvan və Təbriz, bütövlükdə Cənubi Azərbaycanda yaşayan həmvətənləri üçün də bir o qədər ürəyi döyünmüş, onların müqəddəratına qarşı biganə qalmamışdır.

"Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!" şüarı ilə yaşamış, Azərbaycanın yenidən öz müstəqilliyinə qovuşacağı günü ümidlə gözləmiş M.Ə.Rəsulzadənin düşüncələri, mübarizəsi sözsüz ki, məqalədə göstərilən nümunələrlə məhdudlaşmamışdır. O, öz sözlərini ona qarşı çıxanlara, düşmən mövqedə olanlara baxmayaraq oxucularına çatdırmışdır. Yeni formatda hazırlanan "Yeni Qafqaz" məcmuəsi bu gün də həmin sətirləri ilə öz aktuallığını sanki saxlamış, vahid Azərbaycan uğrunda mübarizəsini aparmaqdadır.

Bir çoxlarına örnək olan, nümunə olan "Yeni Qafqaz" məcmuəsi uzun və məşəqqətli yollardan keçmiş, ona qarşı müxtəlif etirazlarla qarşılaşmalı olmuş, lakin bütün qarşıdurmalara müəyyən qədər sinə gəlmişdir. "Yeni Qafqaz" məcmuəsi bir sözlə M.Ə.Rəsulzadənin ideya və fikirlərinin döyüş meydanındakı qılınc və döyüş sursatı olmuşdur.

2. M.Ə.Rəsulzadənin "İstiqlal Məfkurəsi və Gənclik" Adlı Esəri

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, "Yeni Qafqaz" məcmuəsinin nəşri ilə öz fəaliyyətini məhdudlaşdırmamış, bununla yanaşı böyük şəxsiyyət elə 1925-ci ildə ilk dəfə olaraq "İstiqlal məfkurəsi və gənclik" (Əsəbi xidmətinizə aid bir mütaliə) adlı "Azəri gənclər birliyi"ndə həyata keçirilən görüşlərin, burada söylənilən fikirləri kitab halına salaraq çap etdirmişdir. 29 səhifədən ibarət olan həmin əsərdə Rusiyada yaşayan rus məhkumluğuna tabe olanlara muxtariyyət və istiqlal üçün verdikləri mübarizələr və keçirdikləri görüşlər haqqında məlumat verilmişdir (Şimşir, 2012: 64; Yaqublu 2013: 178). Həmin əsərdə, xüsusilə, Litva, Estoniya və Finlandiyanın apardıqları azadlıq hərəkatlarına dair informasiyanın M.Ə.Rəsulzadəyə çatdırılması da göstərilmişdir. Əsərin son hissəsində demokratik dövlətin banisi Azərbaycan gəncliyinə səslənərək "düşməni tanı, milli intibahını yüksəlt" sözlərini ifadə etməklə bitirmişdir.

3. M.Ə.Rəsulzadənin "Rusiyada Siyasi Vəziyyət" Adlı Esəri

M.Ə.Rəsulzadə eyni dövrdə, 1926-cı ildə "Rusiyada siyasi vəziyyət" adlı 45 səhifədən ibarət digər bir əsərini də nəşr etmişdir (Şimşir, 2012: 65; Yaqublu 2013: 178). Bu əsərində o, Rusiyada iqtisadi böhran, ictimai-siyasi vəziyyəti haqqında məlumat verdikdən sonra

Kommunist partiyasında baş qaldıran ixtilaflardan söhbət açmışdır. Əsərdə millətlərarası vəziyyət, Rusiyanın daxilində olan şərtlərlə, xüsusilə də işçilərin nöqtəyi-nəzərindən baxan M.Ə.Rəsulzadə həm dünya, həm də rus idarəçilərinin hadisələrə olan münasibətini dəyərləndirmişdir. Əsər Rusiyada meydana gələn daxili, xarici, maddi və mənəvi sıxıntı və böhranlar qarşısındakı vəzifələrimiz adlı hissə ilə bitmişdir. Əsərdə dahi şəxsiyyətin irəli çəkdiyi başlıca məsələ “...bizcə həyatın çox böhranlı bir dövrünə girən Sovet hökumətinin artıq sükut edib edəməyəcəyi deyil, hansı bir şəkildə sükut edəcəyindən bəhs edilməlidir” fikrini ortaya qoyaraq bunun həll edilməsi yolunu tapmaq olmuşdur. Əsərdə ən çox diqqət çəkən deyimlərdən iri də M.Ə.Rəsulzadənin söylədiyi “...Rusiya siyasi cəhətdən hansı vəziyyətdə olursa olsun, ən önəmli olan Türkiyə Cümhuriyyətinin Türk Dünyasına qarşı laqeyd qalmammasıdır” mesajını verməsidir.

Sonuç

Göründüyü kimi uzun və əziyyətli yollar qət edərək qardaş və can Türkiyəyə gəlib çatan M.Ə.Rəsulzadə bu torpağa ayaq basdığından bəri öz doğma yurdunun işğalçılara qarşı hansı şəkildə mübarizə aparacağını hər daim düşünmüşdür. O, eyni zamanda türk millətlərinin ideyalarını, düşüncələrini bütün dünyaya yaymaq üçün ən gözəl vasitə “Yeni Qafqaz” məcmuəsini gün üzünə çıxarmaq olduğunu özünə yeni bir mübarizə yolu seçmişdir.

Böyük dahi “Yeni Qafqaz” məcmuəsində bəzən tam çılpıqlığı ilə açıq şəkildə ifadə edə bilmədiyi fikirlərini eyni dövərdə nəşr etdirdiyi “İstiqlal məfkurəsi və gənclik” və “Rusiyada siyasi vəziyyət” adlı əsərlərində aşkarənə söyləmişdir. “Yeni Qafqaz” məcmuəsində bəzən sətiraltı cümlələr istifadə etməyə məcbur qaldığı halda əsas amalı, məqsədini adları qeyd olunan əsərlərində aydın şəkildə oxuculara çatdırmışdır. M.Ə.Rəsulzadə son nəfəsinədək öz ideyalarından, seçdiyi yoldan geri dönməmiş, “Yeni Qafqaz” qəzetinin fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalsa belə, 1928-ci il fevral ayının 1-dən etibarən fəaliyyətini yeni “Azəri Türk” məcmuəsi ilə davam etdirmişdir.

Kaynakça

- "Azeri matbuatının şanlı hatırası". Yeni Kafkasya Yazıları. (1926). S:9. 71-72.
- Azeri [Mehmet Emin Resulzade]. "Hacı Zeynelabidin". Yeni Kafkasya yazıları. (1340). S:2. 122-126.
- Caferoğlu A. (1940). Azerbaycan. İstanbul.
- "Darbeli mesele" Yeni Kafkasya Mecmuası. (17 Şubat 1927). Y.4.S:10.
- "Dördüncü yıl" Yeni Kafkasya Mecmuası. (1 Ekim 1926). Y.4.S:1.
- Ebülhesenli E. (Ağustos 1991). Mehmet Emin Resulzade. Türk dünyası tarih dergisi. S:56
- "İstanbul'da Resulzade Emin Bey ihtilafı". Azerbaycan dergisi.Y.7.S:12(24) (İldeniz Kurtulan'ın konuşması). S:13.
- Muradov N. (2019). Mehmet Emin Resulzade'nin "İnsanlara hürriyet, milletlere istiklal!" söyleminin analiz denemesi. Ululararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 8(3). S:1524-1547.
- Resulzade Mehmet Emin. (1926). Rusiyada siyasi vaziyet. İstanbul.
- Resulzade M.E. (1934). Şefibeycilik. İstanbul.
- Resulzade Mehmet Emin (2017). Yeni Kafkasya yazıları (1923-1927). (Yayına hazırlayanlar: Y. Akpınar, S. Türkyılmaz ve Y. Özkaya), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şimşir S. (2012). Hayatı ve şahsiyeti Mehmet Emin Resulzade. İstanbul.
- Taymas A. (1 Mayıs 1955). Mehmet Emin Resulzade. Toprak Dergisi. S:6
- "Üçüncü yıl başında" Yeni Kafkasya Mecmuası. (3 Teşrin-i evvel 1924). S:1
- Yaqublu N. (1991). Məmməd Əmin Rəsulzadə. Bakı.
- Yaqublu N. (2013). Məmməd Əmin Rəsulzadə ensiklopediyası. Bakı.
- "Yeni Kafkasya" Azerbaycan dergisi. (1 Eylül 1952). Y.1.S:6.